

6.1.2 Postuláty speciální teorie relativity, relativita současnosti

Předpoklady: 6101

Konec 19. století: **Maxwellovy rovnice** (elektřina a magnetismus) $\Rightarrow$ světlo je elektromagnetické vlnění, šíří se rychlostí $300\,000\,000\text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$

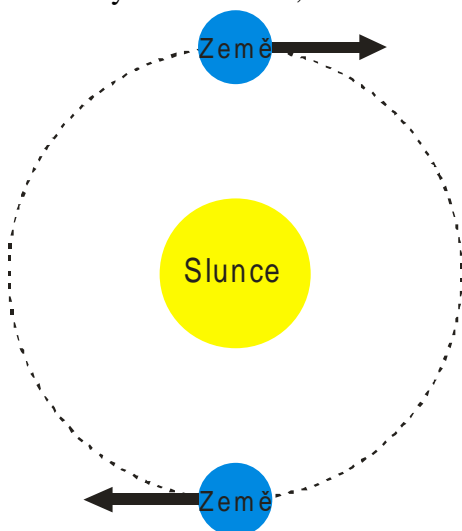
$\Rightarrow$ snaha najít materiál (hypotetické pojmenování éter), jehož vlněním je světlo.

Dva problémy:

- Podle rovnic pro mechanické vlnění by éter měl být velmi tvrdý, měl by být všude a přitom není vidět, že by brzdil Zemi (nebo cokoliv jiného).
  - Pokud je světlo vlnění éteru (který je všude), tak by éter mohl být správnou základní soustavou souřadnic = tím, co doopravdy stojí (pokusy se světlem na rozdíl od mechanických pokusů, by měly umožnit rozlišit i rovnoměrný přímočarý pohyb vůči éteru).
- $\Rightarrow$ Pokusy na měření rychlosti světla ($\Rightarrow$ jak rychle se pohybuje Země vůči éteru).

Analogie: Projíždějící auto, jeho zvuk se mění z vysokého na hluboký $\Rightarrow$ z rozdílu frekvencí můžeme určit, jak rychle se auto vůči nám pohybuje.

- Měření rychlosti světla z různých zdrojů: nezávisle na zdroji, vždy je rychlost světla ve vakuu $300\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$ (jakoby byl éter spojený se Zemí, což je jasně nesmyslné).
- Při obletu Slunce se Země pohybuje v různých směrech $\Rightarrow$ mělo by to být vidět na rychlosti světla, ale světlu naměříme pořád přesně $300\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$.

$\Rightarrow$ Zřejmě základní zákon světa zní: Světlo se ve vakuu pohybuje vždy rychlostí $300\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$ nezávisle na pohybu pozorovatele i zdroje.

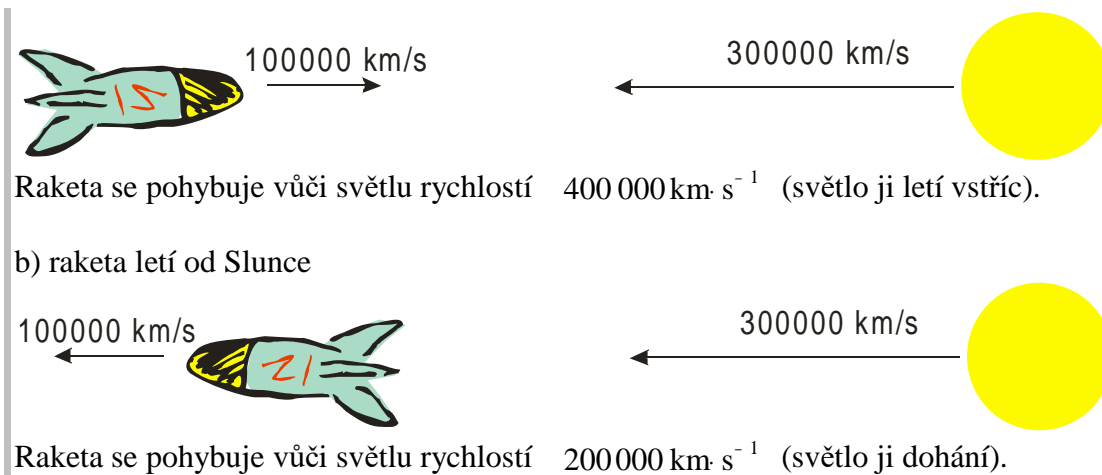
Nevypadá to moc divně, ale důsledky jsou naprosto nepřijatelné.

Př. 1: Světlo vyletuje ze Slunce rychlostí $300\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$. Kosmická raketa létá rychlostí $100\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$.

- a) Jakou rychlostí se pohybuje světlo vůči raketě, pokud raketa letí přímo ke Slunci?
- b) Jakou rychlostí se pohybuje světlo vůči raketě, pokud raketa letí přímo od Slunce?

Asi nejjednodušší příklad za dobu studia.

- a) raketa letí ke Slunci

Oba výsledky jsou špatně. V obou případech se světlo pohybuje vůči raketě rychlostí $300\,000\text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$. Konstatovali jsme před příkladem, že je to základní zákon světa velmi dobře ověřený experimenty.

Kde se stala chyba?

V podstatě nikde. Toto je hlavní problém s teorií relativity: Naše očekávání jsou logická, vychází ze zkušenosti a dosud nebyla špatná. Jenže světlo se podle nich nechová.

Jediné řešení: Zavrhneme všechny dosavadní představy o fungování fyziky i světa a budeme vycházet z toho, že světlo má vždy stejnou rychlost. Získat odvahu k takovému kroku byl největší problém. Trvalo to řadu let a první, kdo to dokázal, byl německý fyzik Albert Einstein.

Pedagogická poznámka: Příklad 1 je důležitý. I když studentům před jeho řešením řeknete, že světlo se ve vakuu vždy pohybuje rychlostí $300\,000\text{ km/s}$, přesto naprostá většina z nich vyřeší příklad stejně špatně jako je uvedeno v učebnici. Musíte se s nimi dohodnout na tom, že zahodí všechna sebelogičtější očekávání a budou přemýšlet pouze podle pravidel.

Speciální teorie relativity vychází ze dvou postulátů (předpokladů):

1. princip relativity (zobecnění Galileiho principu relativity, který platil pouze pro mechanické pokusy):

Ve všech inerciálních souřadných soustavách (soustavy, které buď stojí nebo se pohybují rovnoměrně přímočaře) platí stejné fyzikální zákony $\Rightarrow$ žádným fyzikálním pokusem nelze určit, jestli souřadná soustava stojí nebo se pohybuje rovnoměrně přímočaře.

$\Rightarrow$

- Nemůžeme změřit pohyb vůči éteru (pojem éteru tím ztrácí důležitost a dnes už se nepoužívá).
- Z Maxwellových rovnic by mělo být při použití Galileiho transformace poznatelné, co se pohybuje a co stojí $\Rightarrow$ budeme muset změnit Galileiho transformace (nebo Maxwellovy).

2. princip konstantní rychlosti světla

Ve všech inerciálních soustavách má rychlost světla ve vakuu stejnou velikost, která nezávisí na směru ani na vzájemném pohybu zdroje a pozorovatele.

- Nic jiného než konstatování experimentálního faktu, výsledků všech pokusů o měření rychlosti světla.

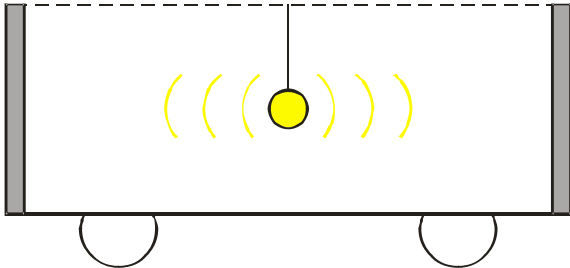
Pokud chceme řešit problémy ve speciální teorii relativity musíme vycházet z těchto principů a ne z toho „co je normální“! (Někdy to budeme mít opravdu těžké.)

Relativita současnosti (první důsledek konstantní rychlosti světla)

Pohled klasické fyziky: Dva studenti na dvou různých koncích třídy pustí v jednom okamžiku ze stejné výšky křídly. Vidíme, že dopadnou na zem v jednom okamžiku. Stejně to vidí všichni ostatní, bez ohledu na to jestli vůči třídě stojí nebo se vůči ní pohybují = současnost je absolutní.

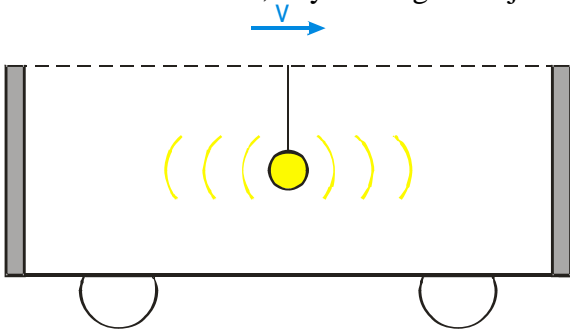
Jak je to se současností v teorii relativity?

Máme stojící dlouhý železniční vagón. Uprostřed vagónu je zavěšena lampa. Blikneme lampou, světlo se šíří na všechny strany, tedy i ke konci a začátku vagónu. Na obou koncích vagónu jsou umístěna zrcadla. Kdy se v zrcadlech zableskne?

Obě zrcadla jsou od lampy stejně daleko $\Rightarrow$ k oběma zrcadlům dorazí světlo ve stejný okamžik $\Rightarrow$ v obou zrcadlech se zableskne současně.

Jak se situace změní, když se vagón rozjede?

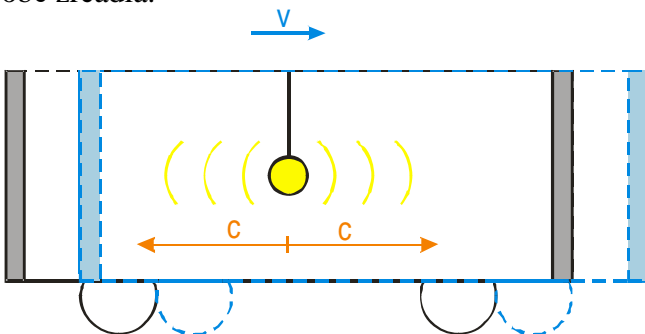

Sledujeme situaci z vagónu

Zdá se nám, že vagón stojí a vidíme to samé co před chvílí. Světlo má k oběma koncům stejně daleko a dorazí k nim současně. Žádný problém nenastal.

Sledujeme situaci z nádraží:

Vagón se z hlediska nádraží pohybuje $\Rightarrow$ vzhledem k místu, ze kterého světlo vyletělo se posunou obě zrcadla.

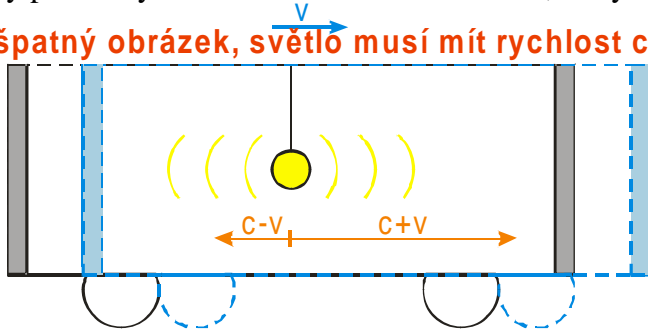
Světlo má nyní k zadnímu konci blíže než k přednímu. Protože letí vždy stejnou rychlostí c , musí dorazit k zadnímu zrcadlu dříve $\Rightarrow$ nejdříve se zableskne v zadním zrcadle, teprve potom ze zableskne v předním $\Rightarrow$ současnost je relativní, záleží na tom, odkud se na situaci díváme (z hlediska vagónu byl záblesk současný, z hlediska nástupiště ne).

Jak je to možné?

Jde o důsledek konstantní rychlosti světla. V klasické fyzice by se rychlost světla sčítala s rychlostí vagónu. Dopředu by světlo letělo rychlostí $c+v$, dozadu rychlostí $c-v$. Rozdíl v rychlostech

by přesně vyrovnal rozdíl ve vzdálenostech, který vznikl posunutím vagónu.

špatný obrázek, světlo musí mít rychlost c

Př. 2: Rozhodni, které fyzikální veličiny budou ovlivňovat časový rozdíl mezi zábleskem zrcadla na zadním a na předním konci vagónu při pohledu z nádraží.

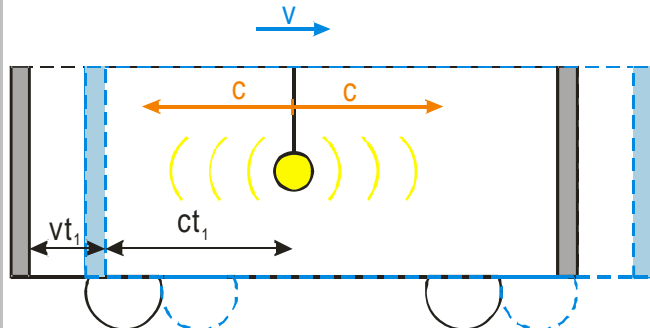
Rozdíl mezi záblesky na zadním a předním zrcadle vzniká při pohledu z nástupiště tím, že se vagón během letu světla posune $\Rightarrow$ závisí na:

- rychlosti vagónu (rychlejší vagón se více posune),
- délce vagónu (přes delší vagón letí světlo delší dobu a tím má vagón větší čas na změnu polohy).

Současné z hlediska všech souřadných soustav jsou pouze události souměstné (odehrávající se na jednom místě).

Př. 3: Urči časový rozdíl mezi zábleskem na zadním a předním zrcadle u normálního železničního vagónu (délka 20m, rychlost 20 m/s)?

Nakreslíme si obrázek.

Pokud si označíme délku vagónu jako $2l$ je z obrázku vidět, že pro dobu mezi bliknutím lampy a odrazem na zadním zrcadle platí:

$$l = ct_1 + vt_1 \quad \Rightarrow \quad t_1 = \frac{l}{c+v}$$

Podobně pro dobu mezi bliknutím lampy a zábleskem na předním zrcadle platí:

$$ct_2 = l + vt_2 \quad \Rightarrow \quad t_2 = \frac{l}{c-v}$$

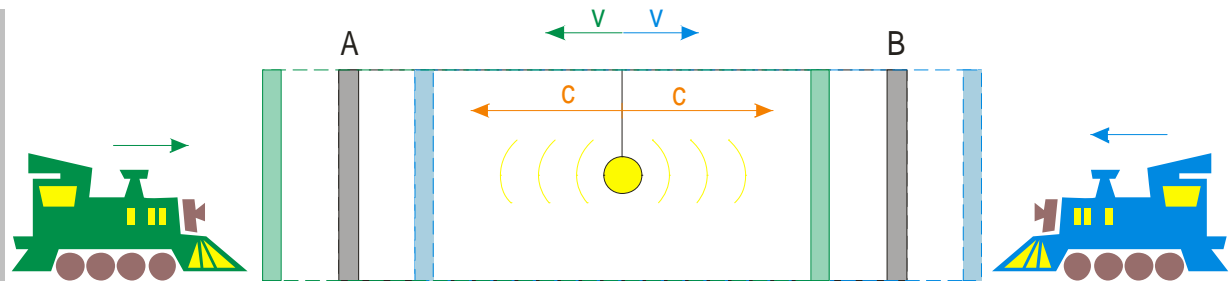
Časový rozdíl mezi bliknutími: $\Delta t = t_2 - t_1 = \frac{l}{c-v} - \frac{l}{c+v} = l \left(\frac{c+v - (c-v)}{c^2 - v^2} \right) = l \frac{2v}{c^2 - v^2}$

Dosadíme: $\Delta t = l \frac{2v}{c^2 - v^2} = 10 \frac{2 \cdot 20}{3000000000^2 - 20^2} = 4,4 \cdot 10^{-15} \text{ s}$

Za normální situace je rozdíl mezi bliknutími zanedbatelný pouze $4,4 \cdot 10^{-15} \text{ s}$

Pedagogická poznámka: Předchozí příklad řeší pouze Ti nejlepší. Snažím se, aby se celá třída dostala k příkladu 4.

Př. 4: Kancelář přednosta stanice je zařízena podobně jako vagón. Uprostřed místnosti je lampa, na jejích koncích dvě zrcadla. Ke stanici se blíží dva vlaky z navzájem opačných směrů. Rozhodni, ke které stěně dorazí světlo dřív z pohledu přednosta stanice i strojvůdců v obou vlacích.

- Přednosta vidí, že se v obou zrcadlech zableskne naráz.
- Oba strojvůdci ze svých vlaků vidí, že se nádraží pohybuje k nim $\Rightarrow$
- modrý strojvůdce vidí nejdříve záblesk v zrcadle A (toto zrcadlo se z jeho pohledu přibližuje k lampě),
- zelený strojvůdce vidí nejdříve záblesk v zrcadle B (toto zrcadlo se z jeho pohledu přibližuje k lampě).

Shrnutí: Světlo se ve vakuu pohybuje vůči všem pozorovatelům stejnou rychlostí 300 000 km/s. Tento fakt je velmi dobře experimentálně ověřen a musíme kvůli němu opustit mnoho našich představ o chování okolního světa.